

information obtained directly from experienced professionals (in the case of expert assessments) or participants in the post-war reconstruction of Ukraine's regions, after comparing it with statistical data, increases the reliability of the assessment.

The proposed SMS makes it possible to quantify qualitative processes; allows to determine the current state of socio-economic development of the territory; outlines the problems and prospects of post-war reconstruction; helps to identify the risks that most affect the result/efficiency, which in turn has a positive impact on the planning, organisation, motivation and control of the activities of regional and state authorities, entrepreneurs, investors, etc., it is also the basis of the methodology for assessing the socio-economic results and efficiency of development of the war-affected territories of Ukraine, which is still being developed by researchers of the Department of Interregional Cooperation Problems of the Institute of Economic and Legal Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

References

1. Chukurna, O.P., Syvolap, L.A., Nestorenko, T.P. (2021). Economic mechanism of risk assessment of marketing strategy implementation. Bulletin of the Berdyan University of Management and Business. 2 (50), 102–109. DOI: 10.33783/1977-4167-2021-50-2-102-109.

2. Gavrylenko, N.V., Hryshchenko, O.V., Kozytka, N.O. (2020). The main problems of the functioning of the system of balancing indicators in strategic controlling. Economy. Finances. Law. 5, 13-21. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2020.5.2>

3. Martynovych, N.O. (2022). A complex of indicators for evaluating socio-economic results and the effectiveness of the restoration of war-ravaged territories. Economy and law. 4 (67), 57-71. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.04.057>.

4. Podvalna, H., Bochko, O., Kuziak, V., Stasyuk, N. (2021). Economic efficiency of road transport vehicles of fleet and its impact on commercial indices and production plan of a motor transport enterprise, The International Conference on Innovation, Modern Applied Science & Environmental Studies, Volume 234, DOI:10.1051/e3sconf/202123400056.

emgeooffice@gmail.com

Маруняк Є. О.

д. геогр.н., член-кор. НАН України, Інститут географії НАН України, Україна

Лісовський С. А.

д.геогр.н., проф., Інститут географії НАН України, Україна

Гукалова І. В., д.геогр.н., проф., Інститут географії НАН України, Україна

Мозговий А. А., д.геогр.н., проф., Інститут географії НАН України, Україна

Покляцький С. А., к.геогр.н., Інститут географії НАН України, Україна

Горміз О. В., Інститут географії НАН України, Україна.

УКРАЇНСЬКІ МІСТА КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЙ МІСЬКОГО РОЗВИТКУ: ДОВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ВИМІР ЗБАЛАНСОВАНOSTІ

Анотація. Викладено результати суспільно-географічних досліджень щодо оцінювання рівня збалансованості розвитку міст України у довоєнний період з використанням визначених індикаторів і перцепційної оцінки. З урахуванням цього сформульовано бачення шляхів досягнення збалансованості міського розвитку під час масштабної війни і у повоєнні часи.

Ключові слова: сталий (збалансований) розвиток, міста України, індикатори збалансованості, інклюзивність розвитку.

Усвідомлення серйозних ризиків і загроз розвитку міст на глобальному рівні відбулось ще у другій половині ХХІ ст. і призвело до поступового руху до екологічно та соціально дружнього міського середовища. Багаторічні напрацювання отримані в рамках Програми ООН-Хабітат, інших програм та стратегій ООН, зрештою були сфокусовані у Цілі «Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів» Порядку денного 2030. Говорячи про сучасне розуміння міста на глобальному та панєвропейському рівнях, слід розглядати принципи комплексності, ресурсоефективності, технологічності, інклюзивності, креативності. В розвинених країнах вони успішно знаходять своє втілення, сприяючи «виробництву» простору, комфортного та сприятливого для всіх.

Міста України, в силу різних причин, історично мали значну кількість економічних, соціальних та інших проблем і посідали у рейтингах збалансованості низькі позиції. У зв'язку з окупацією Росією АР Крим та частини території Донецької і Луганської областей у 2014 р., міста зазначених регіонів зазнали значних руйнувань і деструктивних впливів. Масштабна російсько-українська війна призвела до небаченого з часів Другої світової війни урбіциду великої кількості інших українських міст, трагічних руйнувань середовища життєдіяльності містян і людських втрат. Це вимагає докорінного переосмислення пріоритетів міського розвитку, проте питання досягнення збалансованості, інклюзивності та інтегрованого поступу набувають ще більшої актуальності. Тим більше, що в Україні відчувається брак комплексних досліджень можливостей збалансованого розвитку міст як ключових осередків забезпечення збалансованості розвитку країни в цілому в умовах її інтеграції у світовий простір. Результати оцінки стану збалансованості розвитку міст України напередодні масштабної агресії росії 24 лютого 2022 року є, на наш погляд, унікальною базою, яка дозволяє оцінити масштаби людських втрат, екологічні, соціальні та економічні збитки, завдані агресором після масштабного вторгнення, сформулювати обсяги репарацій і відшкодувань, які має сплатити країна-агресор. Ці результати також є важливими при опрацюванні планів повоєнного відновлення міст України.

Методика дослідження включала обґрунтування індикаторів збалансованості розвитку міст та їх параметризацію, кількісні підходи поєднувались з врахуванням громадської думки, суспільного бачення збалансованості розвитку міст та окремих проблем забезпечення цієї збалансованості на основі застосування партисипаційного підходу. Оскільки сучасна статистична база щодо міст є обмеженою в колі необхідних для аналізу показників, авторами дослідження були здійснені додаткові розрахунки, вимірювання, застосовувались ГІС-технології, зокрема щодо оцінки доступності зелених зон та водних об'єктів. Важливою вихідною складовою є оцінювання рамкових умов розвитку міст різної людності (великих, середніх і малих) за допомогою SWOT-аналізу, встановлення основних викликів і загроз. Враховуючи різноманітність історичних, економічних, демографічних, природних та інших факторів, що визначають специфіку розвитку міст різних регіонів в оцінювання було включено міста Заходу, Центру, Півдня і Сходу України.

В ході роботи було визначено набір індикаторів, згрупованих в чотири блоки: екологічний, економічний, соціальний та блок індикаторів доступності, що відображають окремі аспекти інтегрованості простору та якості обслуговування містян. Індикатори оцінювалися як стимулятори чи дестимулятори, відповідно визначалась кількість балів за окремими з них, сума кількості балів за окремими блоками та загальна кількість балів.

Іншим важливим аспектом дослідження стало проведення пошукових робіт з виявлення особливостей сприйняття населенням проблем збалансованого розвитку українських міст в контексті їх поінформованості щодо самої концепції, місця і значення основних її складових; обґрунтування анкетування як доступного способу отримання необхідного аналітичного матеріалу по даній проблематиці. Для цього була розроблена анкета з трьо-

ма типами запитань: закриті (з варіантами готових відповідей), відкриті (респондент мав сам надати свій варіант відповіді) і запитання, розраховані на шкалювання по п'ятибальній шкалі (від впевненого «так» до впевненого «ні»). З метою отримання відповідей на поставлені в анкеті запитання через вищі навчальні заклади, громадські і наукові організації більш ніж чотирьох десятків міст України було розповсюджено друковані примірники анкети, а на сайті Інституту географії розміщено посилання на її Google-форму. Мотиваційні дописи і посилання були також розміщені у Facebook та Instagram, розіслані електронною поштою і у месенджерах.

Додаткові параметри розвитку міського простору були проаналізовані з використанням т.зв. маркерів збалансованості — елементів міського ландшафту, що відображають ключові виміри сталого міського розвитку (озеленення, інклюзивність, інновації).

За результатами оцінювання серед великих міст беззаперечним лідером за сумарним балом збалансованості розвитку у довоєнний час став Київ. До числа найзбалансованіших міст цієї групи потрапили також Ужгород, Тернопіль, Львів, Херсон, Дніпро, Хмельницький, Вінниця.

Лідруючі позиції Києва були сформовані переважно за рахунок індикаторів соціального блоку. При цьому високі, хоч і не завжди найкращі значення, мали місце практично по кожному індикатору з цього блоку.

Серед середніх міст за сумарним балом збалансованості розвитку першим був Ірпінь, до групи лідерів також увійшли Бровари, Чорноморськ, Ізмаїл.

Зважаючи на наслідки тимчасового перебування у лютому-березні 2022 р. російських військових злочинців, особливо болісно сприймаються довоєнні показники розвитку Ірпеня. Ірпінь, як місто-супутник Києва, за останні роки активно використовує переваги такого розташування. Маючи та зберігаючи високі бали індикаторів екологічного блоку, місто змогло наростити і високі сумарні бали за іншими блоками збалансованості, наприклад –соціальним та блоком доступності. Зокрема, місто було лідером в Україні за динамікою збільшення чисельності жителів (рис. 1.). За показником втрат з бюджету на житлово-комунальне господарство — 2941 грн/особу в 2019 р. Ірпінь посідав третє місце серед усіх міст України. За таким показником економічного блоку, як загальні видатки з міського бюджету — 20784 грн/особу в 2019 р. Ірпінь посідав 2 місце серед середніх міст України (після Енергодара) та п'яте — серед усіх міст України.

З усіх малих міст найбільший рівень збалансованості мали м. Яремче, найближчими до нього були Моршин, Буча. Остання, як і Ірпінь, у 2022 р. стали символом геноциду та урбіциду, здійсненими російськими окупантами.

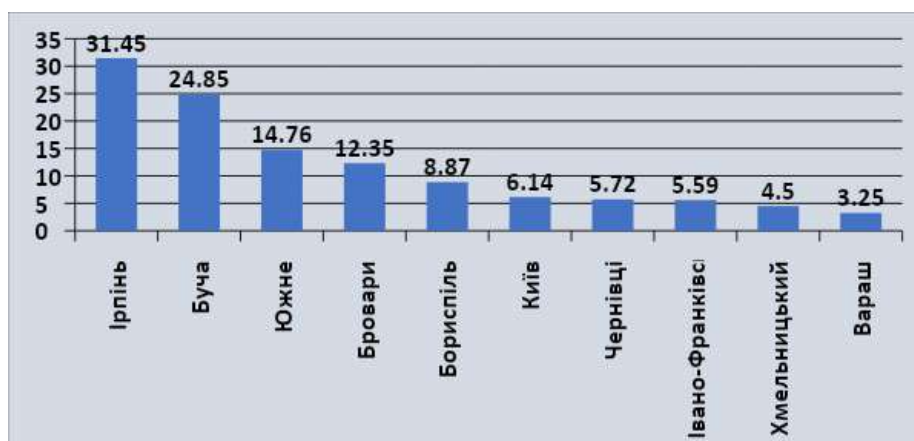

Рис. 1. Міста-лідери за динамікою зростання людності, 2010–2019 рр., %

За результатами проведеного анкетного опитування єдиним містом, присутнім у ТОП-3-лідерів за всіма складовими, був Львів. Слід відзначити досить високу ступінь подібності результатів, отриманих за допомогою індикативного та перцептивного підходів. Зокрема, за загальною оцінкою збалансованості в першій десятці подібні рейтинги отримали 6 міст, за оцінкою екологічних умов — п'ять, по три міста посіли однакові позиції по оцінкам економічного і соціального блоків. Однак помітною є значна концентрація відповідей респондентів на декількох містах, стосовно яких склалася певна усталена суспільна думка щодо їх екологічної, соціальної, економічної привабливості.

Окрему увагу було приділено концепту інклюзивності міського розвитку. Його поява в науковому та політичному дискурсі є відносно недавньою, але нині принципи інклюзивності та згуртованості широко декларуються в документах ООН, і програмних документах ЄС. В широкому розумінні варто говорити про подолання нерівності, а іноді — й «несправедливості» простору. На практиці, як правило, йдеться про сприяння мобільності різних верств населення, формування публічних просторів, забезпечення доступності об'єктів соціальної інфраструктури, транспорту.

Розпочата росією агресія стала причиною масштабних руйнувань міського середовища. Харків, Суми, Маріуполь, Запоріжжя, Чернігів, Сєверодонецьк — лише частина довгого переліку українських міст, що потребуватимуть комплексної ревіталізації. Очевидно, відбудова має ґрунтуватись на нових підходах і в сфері безпеки, і в сфері екології, і соціальних потреб. Крім того, відбуватиметься пошук балансу між швидкістю відновлення та збереженням, а часто — поліпшенням естетики та функціональності міських просторів. Велику роботу щодо відновлення міст уже розпочато. Проте мусимо наголосити на наукових складових забезпечення збалансованості повоєнного розвитку українських міст, серед яких:

- розробка методики комплексного оцінювання збитків, завданих жителям, людському потенціалу та міському середовищу;
- застосування в якості базових індикаторів стану міського розвитку показники до масштабного вторгнення, в т.ч. показників, запропонованих у нашій роботі;
- опрацювання досвіду оцінювання урбіциду і повоєнного відновлення після інших воєнних конфліктів у новітній історії (зокрема країн колишньої Югославії);
- розробка концепції і стратегії повоєнної відбудови на принципах інклюзивності і інтегрованості міського і навколишнього сільського простору, особливо в умовах створення ОТГ навколо міст;
- актуалізація Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 р., затвердженої ще до масштабного вторгнення, а також оновлення генеральних планів постраждалих міст;
- планування міст з урахуванням критеріїв стійкості і життєздатності, тобто з урахуванням перманентної небезпеки як найменше з боку східного і північного сусідів.